सिकाइ उपलब्धिमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको प्रभाव

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन, विभाग
अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह एम. एड दोस्रो वर्ष (Ed. PM. 598) को
आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको निम्ति प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

आनन्ददेव राजवंशी

एम.एड. दोस्रो वर्ष

त्रि.वि.वि. दर्ता नं. ९२२६ - ८५

परीक्षा रोल नं. २१४०००१/०६४

क्याम्पस रोल न. ३७

शैक्षिक वर्ष २०६२/०६३

श्री सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

इन्द्रपुर मोरङ

माघ २०६८

सिकाइ उपलब्धिमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको प्रभाव आनन्ददेव राजवंशी शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर मोरङमा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय लिई स्नातकोत्तर तह (एम. एड) दोस्रो वर्षमा अध्ययन गर्ने छात्र आनन्ददेव राजवंशीले **“सिकाइ उपलब्धिमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको प्रभाव“** शीर्षकमा प्रस्तुत गरेको शोधपत्र मेरो पूर्ण निर्देशन, सल्लाह र सुझावको आधारमा तयार पार्नु भएको हो । निर्दिष्ट शोधढाँचामा तयार गरिएको उक्त शोधकार्य निजको आफ्नो स्वतन्त्र अध्ययनको परिणाम हो । प्रस्तुत शोधपत्रलाई शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिमा प्रस्तुत गर्न सिफारिस गर्दछु ।

....

खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल

शोधनिर्देशक

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

इन्द्रपूर, मोरङ

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, इन्द्रपुर, मोरङमा शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय लिई स्नातकोत्तर तह (एम. एड्) दोश्रो वर्षमा अध्ययन गर्ने छात्र आनन्ददेव राजवंशीले **"सिकाइ उपलब्धिमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको प्रभाव"** शीर्षकमा प्रस्तुत यो शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिवाट स्वीकृत गरिएको छ ।

<u>शोधपत्र मूल्याङकन समिति</u>

क.स.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ	विभागीय प्रमुख	
२.	खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल	शोधनिर्देशक	
३.	भोजराज घिमिरे	सदस्य	
४.	प्रा.डा. बाशुदेव काफ्ले	बाह्य परीक्षक	

मितिः- २०६८/११/६

धन्यवाद ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय अन्तर्गत शैक्षिक योजना तथा व्यस्थापन विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्नका लागि स्वीकृत सिकाई उपलब्धिमा शिक्षण सिकाई क्रियाकलापको प्रभाव शिर्षकमा शोधकार्य सम्पन्न गरी यो शोधपत्र प्रस्तुत गरेको छु । शोध प्रस्ताव स्वीकृत गरी शोधकार्य गर्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग सुकुना बहुमुखी क्याम्पसका विभागिय प्रमुख उप-प्राध्यापक लक्ष्मी कुमार श्रेष्ठ प्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा प्रस्तावना लेखनदेखि नै मार्ग निर्देशन, सुझाव एवं सहयोग गर्नु हुने शोध निर्देशक गुरु श्री खगेन्द्र प्रसाद लुइटेल ज्यु प्रति हार्दिक कृतज्ञता अर्पण गर्दछु । त्यसैगरी सुकुना बहुमुखी क्याम्पस इन्द्रपुर मोरङ शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गतका सम्पुर्ण गुरुहरू प्रतिपनि सहयोगको लागि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । त्यसैगरी अध्ययनको क्रममा अभिलेखबाट आवश्यक सुचना उपलब्ध गराई दिनहुने श्रोत व्यक्ति श्री विष्णुराज लामिछाने प्रति पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै सोधपत्रको लागि आवश्यक तथ्याङ्क र सुचनाहरू उपलब्ध गराई दिने, प्रश्नावली फारामहरू भरी दिने दादरवैरिया श्रोतकेन्द्र अन्तर्गतका यो अध्ययनको छनौटमा परेका सबै सामुदायिक विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष/सदस्यहरू र अभिभावक सबैमा आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा स्नातकोत्तर अध्ययनका लागि पटक पटक घच्‌घच्याएर यस तर्फ प्रेरणा दिदै अध्ययनको क्रममा आवश्यक पर्ने सम्पूर्ण वातावरण सृजना गरिदिनु हुने आदरणीय मित्र श्री विसनलाल मण्डल ज्यू प्रति विशेष कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । साथै यस सोध पत्रलाई अन्तिम रूप दिन कम्प्युटर सेटिङ गरी सहयोग पुऱ्याउने होराइजन कम्प्युटर इन्टिच्यूट इन्द्रपुर- १, खोर्सानेका प्रोपाइटर अश्विनप्रसाद उप्रेतीले शुरुदेखी अन्त्यसम्म प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याइदिनु भएकोमा म उहाँलगायत सम्पूर्ण महानुभावहरूमा हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

आन्नददेव राजवंशी

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्र **सिकाइ उपलब्धिमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको प्रभाव** शिर्षकमा मुख्य उद्देश्य विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको लेखाजोखा गर्नु विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापले पारेको प्रभावको मुल्याङ्कन गर्नु यस कार्यक्रमको क्रममा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरूका लागि सुझाव प्रस्तुत गरिएको छ ।

वर्तमान समयमा सामुदायिक विद्यलयहरूमा लगानिको तुलनामा शैक्षिक उपलब्धि न्युनरूपमा प्राप्त भइरहेको अवस्थालाई मध्यनजर राखी विद्यालयहरूको शैक्षिक व्यवस्थापन कमजोर हुनु र सिकाई उपलब्धि न्युन हुनुलाई समस्याको रूपमा लिई यी समस्याहरू एवं विषयहरूमा अभिभावक, प्रधानाध्यापक, शिक्षक र वि.व्य.स.का पदाधिकारीहरूको प्रतिक्रियाहरूलाई समेट्दै कार्यक्रम संचालनमा आइपरेको विविध समस्याहरु पहिचान गरी समाधानका उपायहरूको खोजी गर्नु यस अध्ययनको उद्देश्य रहेको छ । यसै अध्ययनको निष्कर्षबाट प्राप्त सुझावहरूले विद्यालयसँग प्रत्यक्ष एवं परोक्षरूपमा सरोकार राख्ने सरोकारवालाहरू सबैलाई सुचना प्रवाह गरी सहयोग पुर्‍याई दिशा निर्देश गर्ने छ भन्ने अभिप्रायले यो अध्ययन अनुसन्धान गरिएको छ ।

अध्ययनकर्तालाई विविध कारणले सम्पुर्ण जनसंख्या समक्ष पुग्न नसकी केवल नमुनाको लागि दादर वैरिया श्रोत केन्द्रका ३२ वटा सामुदायिक विद्यालय मध्ये ५ वटा विद्यालयलाई अध्ययनको सिमामा समेटी शै.स. २०६४ देखी शै.स. २०६७ को कक्षा ४ र ५ को वर्तमान शिक्षण सिकाइको अवस्थालाई हेरिएको छ । यो अध्ययनले मुलरूपमा दादर वैरिया श्रोत केन्द्र अन्तर्गतका श्रोतव्यक्ति, विद्यालयका प्र.अ. शिक्षक, वि.व्य.स.का पदाधिकारीहरु तथा अभिभावकहरूले व्यक्त गरेका तथ्य विचार एवं प्रतिक्रियाहरु र नियमित रूपमा संचालन गरिएका परीक्षाहरुको प्राप्ताङ्कलाई आधार मानी सिकाई उपलब्धिको अवस्थाको अध्ययन गरिएको छ ।

यसरी यो अध्ययनको क्रममा अध्ययनलाई प्रभावकारी बनाउनको लागि Purposive sampling र Random Sampling को आधारमा छनौटमा परेका श्रोत व्यक्ति, प्र.अ. एवं शिक्षक, वि.व्य.स. का

पदाधिकारी तथा अभिभावकहरूलाई छुट्टाछुट्टै चार प्रकारका प्रश्नावली फारामको निर्माण गरी प्रयोग गरिएको थियो । भने सिकाइ उपलब्धि गणना गर्न सिकाइ उपलब्धि औषत फारामको प्रयोग गरिएको थियो । त्यसबाट प्राप्त भएका प्रतिक्रियाको आधारमा गुणात्मक एवं परिमाणात्मक प्रकृतिका तथ्याङ्क र सुचनाहरूलाई तिनीहरूको विधि र प्रकृतिको आधारमा वर्गीकरण गरी ग्राफ र चार्ट मा देखाइएको छ ।

अध्ययनको क्रममा माथि उल्लेखित विभिन्न तरिकाहरूबाट गरिएको अध्ययन एवं विश्लेषणको आधारमा प्राप्त भएका मुख्य प्राप्तीहरू यस प्रकार छन् :-

१) विद्यालयको सुधार शैक्षिक निति नियम सम्बन्धि महत्वपुर्ण अभिलेख भएको र विकेन्द्रिकरणको सिद्धान्त बमोजिम निर्माण गरिने यस योजना प्रति सरोकारवालाहरूको कार्यक्रमहरूको प्रस्ताव, विद्यालयले आफ्नो Clear Vision राख्न नसक्नु, सरोकारवालाहरूको विद्यालय प्रति चासोको कमी, सहकार्य र समन्वयको अभाव, निरन्तर रूपमा अनुगमन र मुल्याङ्कन नहुनु, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्वको अभाव जस्ता पक्षहरू अझै विद्यमान भएको पाइयो ।

२) शिक्षकको योग्यता, दक्षता, श्रोत र साधनको प्रयाप्तता एवं शिक्षक विद्यार्थीको लगनशिलता र कर्तव्यपरायणयता नै हो भन्ने पक्ष पाइयो ।

३) भौतिक सुधार, विषयगत दक्ष शिक्षक, राजनैतिक अहस्तक्षेप, नियमित, लगनशीलता एवं सकृयताको कारणले पढाईमा सुधार हुने कुरा अभिभावकको धारणा रहेको पाइयो ।

यसरी उपलब्ध श्रोत र साधनलाई बढी भन्दा बढी परिचालन गर्दै विद्यालयले पुरागर्ने खालका मात्र कार्यक्रमहरू प्रस्तावना गर्न सकेको खण्डमा विद्यालयले तोकेको उद्देश्यहरू सहजरूपमा पुरा गरी उच्च सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्न सफल हुने देखिन्छ । यसो भएतापनि सुधार गर्न सफलभएको देखिएतापनि शैक्षिक उपलब्धि बृद्धि गर्ने खालका कार्यक्रमहरू (जस्तै : निःशुल्क पाठ्यपुस्तक , छात्रवृति) समेटिएको भएपनि शिक्षक तालिम , शैक्षिक सामग्री निर्माण र प्रयोग सम्बन्धित कार्यक्रमहरूलाई केहिहदसम्म लागु भए पनि लक्ष्य अनुरूप भएको पाइएन ।

अन्त्यमा प्राथमिक तहका विद्यार्थीहरुको सिकाइ उपलब्धि बढाउन आर्थिक सहयता उपलब्ध गराउनु पर्ने, छात्रवृति प्रदान गर्नुपर्ने , निःशुल्क शिक्षा, गरिब, दलितका लागि विशेष, शिक्षा कार्यक्रम संचालन गरी सिकाई उपलब्धि बढाउन सकिने, आवश्यक ठाउँहरूमा मात्र विद्यालय स्थापना गर्नुपर्ने, शिक्षक दरबन्दिको उचित व्यवस्था हुनुपर्ने, उत्कृष्ट विद्यालयहरूलाई विना भेदभाव पुरस्कार स्वरूप विशेष थप अनुदानको व्यवस्था गरिनुका साथै सिकाइ उपलब्धि उच्च बनाउन विषेश सहयोग पुऱ्याउनु पर्ने, विषयगत शिक्षकहरूलाई प्रोत्साहन स्वरूप, पुरस्कार एवं अभिनन्दन गर्ने, हालसम्म देखिएका विद्यार्थीहरूको न्यून उपस्थितिलाई उच्च गराउन अभिभावकहरूलाई सचेत गराउदै गुणस्तरिय व्यवहारिक र सीपमुलक शिक्षा दिनुपर्ने सुझावहरू रहेका छन् ।

विषयसूची

शीर्षक	पृष्ठ सङ्ख्या
सिफारीस पत्र	i
स्वीकृति पत्र	ii
धन्यवाद ज्ञापन	iii
शोधसार	iv
संक्षिप्त शब्दावली	vii
विषयसूचि	viii
तालिका सुचि	vi

परिच्छेद एक : परिचय

१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	1
१.२	समस्याको कथन	4
१.३	अध्ययनको औचित्य	5
१.४	अध्ययनको उद्देश्य	6
१.५	अनुसन्धनात्मक प्रश्नहरू	6
१.६	अध्ययनको परिसीमा	7
१.६	संक्षिप्त शब्दावलीहरूको परिभाषा	7

परिच्छेद दुई :

सैद्धान्तिक खाका तथा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

२.१	सैद्धान्तिक खाका	9
२.२	सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	13
२.३	शैक्षिक उपादेयता	16

परिच्छेद तीन : अनुसन्धान विधि

३.१ अनुसन्धानको ढाँचा 18

३.२ तथ्यांक संकलन प्रक्रिया 18

३.३ नमूना छनौटका आधारहरू 20

३.४ अनुसन्धानका साधनहरू 20

३.५ तथ्याङ्कको स्रोतहरू 21

३.६ तथ्यांक विश्लेषण प्रक्रिया २२

परिच्छेद चार : तथ्यांक बिश्लेषण र प्रस्तुतीकरण

४.१ प्राथमिक तहका विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको अवस्था 23

४.१.१ सिकाइ उपलब्धिको विश्लेषण 24

४.१.२ वालवालिकाको सिकाइ उपलब्धि कमजोर हुनुको कारण 27

४.२ सिकाइ उपलब्धिमा सिकाइ क्रियाकलापको प्रभावकारीता 30

४.२.१ श्रोत व्यक्ति 30

४.२.२ वि.व्य.स. पदाधिकारी 31

४.२.३ अभिभावकको चासो ३२

४.२.४ प्र.अ./शिक्षक 34

४.३ शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापमा देखिएका समस्याहरू 35

४.३.१ श्रोत व्यक्ति 35

४.३.२ वि.व्य.स. र अभिभावक 37

४.३.३ प्र.अ/शिक्षकहरू 38

परिच्छेद पाँच : प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू

५.१. प्राप्ति 42

५.२. निष्कर्ष 46

५.३ सुझावहरू 47

सन्दर्भग्रन्थ

अनुसूची

तालिका सूचि

तालिका नं. १	जनसंख्याको अध्ययन	१९
तालिका नं. २	विषयगत औसत प्राप्तांक	२४
तालिका नं. ३	विषयगत औसत प्राप्तांक	२७
तालिका नं. ४	वालवालिकाको सिकाइ उपलब्धि कमजोर हुनुको कारण	२८
तालिका नं. ५	सिकाइ उपलब्धिसम्बन्धी धारणा	३३

संक्षिप्त शब्दावली

प्रा.वि.	:	प्राथमिक विद्यालय
आ.व.	:	अर्थिक वर्ष
वि.स.	:	विक्रम सम्वत
प्र.अ.	:	प्रधानाध्यापक
वि.व्य.स.	:	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
गा.वि.स.	:	गाँउ विकास समिति
जि.शि.अ.	:	जिल्ला शिक्षा अधिकारी
जि.शि.का.	:	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
रा.शि.प.	:	राष्ट्रिय शिक्षा पद्धति
सि.उ.	:	सिकाइ उपलब्धि
शै.ता.के.	:	शैक्षिक तालिम केन्द्र
शै.ज.वि.के.	:	शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र
श्रो.व्य.	:	श्रोत व्यक्ति
आ.प्रा.शि.का.	:	आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम
वि.सु.यो.	:	विद्यालय सुधार योजना
शै.सं	:	शैक्षिक सत्र
शि.अ.संघ	:	शिक्षक अभिभावक संघ
EFA	:	Education for All
NER	:	Net Enrollment Rate